

Din istoria medicinei autohtone: aspecte ale mortalității populației adulte de sex masculin în Basarabia sec. XIX

A. Nemerenco

School of Management in Public Health, State University of Medicine and Pharmacy "Nicolae Testemitanu"
194B, Stefan cel Mare Avenue, Chisinau, Republic of Moldova
Corresponding author: clinica@usmf.md. Manuscript received October 23, 2012; revised December 15, 2012

From history of medicine: issues of adult male mortality in XIX-th century in Basarabia

The paper presents the results of the analysis of mortality data archive in adult male population in the XIX-th century. The article contains data on causes of mortality in this population during the years 1810-1835, the evolution of epidemics in those years and medical glossary language used. The study found that the most frequent cases of death from pest occurred in 1829, from typhoid fever – in the years 1823 and 1829, from influenza – in the years 1830 and 1835, from cholera – in the years 1830-1831, from malaria – in the years 1812 and 1830. This comes to the probability of recording epidemics of these diseases in those years. The data also shows that the most common causes of death recorded in this population were flu (about 14% of cases), typhoid fever and cholera (each with 12% of cases), followed by "death in old age" and "natural death", with about 9-10% each. Tuberculosis has been recorded in 4.5% cases.

Key words: history of medicine, mortality, medical terminology, typhoid fever; flu; cholera.

Из истории медицины: аспекты смертности взрослого населения мужского рода в XIX веке в Бессарабии

В статье представлены результаты анализа архивных данных о смертности взрослого мужского населения в девятнадцатом веке. Статья содержит данные о причинах смертности в этой группе населения в 1810-1835 годы, эволюцию эпидемий в указанные годы, а также используемую медицинскую терминологию. Исследование показало, что большинство случаев смерти было зарегистрировано: от чумы в 1829 году; от брюшного тифа в 1823 и 1829 гг.; от гриппа в 1830 и 1835 гг.; от холеры в 1830 и 1831 гг.; от малярии в 1812 и 1830 гг. Эти данные указывают на вероятность эпидемий вышеуказанных заболеваний. Наиболее распространенными причинами смерти, в данной категории населения, были: грипп (около 14% случаев), брюшной тиф и холера (по 12% случаев), за которыми следуют смерть от «старости» и от «естественной смерти», 9-10% каждая. Туберкулез встречался в 4,5% случаев.

Ключевые слова: история медицины, смертность, медицинская терминология, брюшной тиф, грипп, холера.

Introducere

Pe situl <http://nistru-prut.info/index.php?mode=necropol&prez=necropol&lang=ru&p=R&lit=RU11> este afișată „Necropola Basarabiei – date despre cauza și vârsta, la care au decedat 50 de mii de basarabeni în prima jumătate a sec. XIX”, care conține liste ale locuitorilor Basarabiei, care au trăit și au decedat în perioada indicată. Listele sunt rezultatul unei munci scrupuloase, depuse în arhivele de stat de către o echipă de istorici, condusă de doctorul în științe istorice Veaceslav Stăvilă. Aceste documente unice, fiind studiate și din punct de vedere medical, oferă viziuni inedite asupra situației referitor la maladiile, ce bântuiau în acele timpuri pe meleagurile Basarabiei și secerau viețile strămoșilor.

Material și metode

Lipsa accesului la materialele primare nu a permis realizarea unui studiu mai amplu, însă chiar și informația expusă public pe pagina web a oferit posibilitatea realizării unei analize retrospective a situației, înregistrate în prima jumătate a sec. XIX la capitolul mortalității populației adulte de sex masculin. Totodată, studiul permite efectuarea analizei aspectului lingvistic al terminologiei medicale utilizate în perioada indicată.

Astfel, au fost supuse cercetării constatările de deces al 3492 de persoane adulte de sex masculin din totalul de 50 de mii persoane adulte de sex masculin, incluse în listele afișate,

ceea ce reprezintă un lot de studiu echivalent cu 6,98%. Lotul a fost ales aleatoriu și reprezintă lista integră a tuturor persoanelor cu numele de familie ce începe cu litera A (lotul A – 1125 de constatări de deces), și lista integră a persoanelor cu numele de familie ce începe cu litera R (lotul R – constatările de deces al 2367 de persoane). Toate persoanele incluse în studiu erau domiciliat în diverse localități ale Basarabiei și au decedat în perioada anilor 1810-1835.

Rezultate

Cauzele de deces erau notificate în cărțile bisericești și alte documente sub alte denumiri decât cele utilizate astăzi, fiind necesară tălmăcirea lor cu ajutorul dicționarelor și literaturii de specialitate pentru interpretarea lor cât mai explicită și apropiată de adevăr.

Astfel, cauzele de deces și maladiile care au dus la deces erau înregistrate sub următoarele denumiri [3]:

Boala cahlei – intoxicație cu bioxid de carbon.

Boala rea – epilepsie.

Boală neagră sau duh necurat – epilepsie.

Bubă neagră – antrax.

Ciumă – pestă.

Crampe – colică.

Dambala – apoplexie, ictus hemoragic.

De cel pierit – sifilis.

Degerătură – degerare.

De lup turbat – rabie.

Dropică – ascită, ciroză hepatică.
Friguri – malarie.
Friptură – combustie, arsură.
Junghi – pneumonie.
Lingoare – febră tifoidă.
Moarte grabnică – moarte subită.
Nădușeală – insuficiență cardiovasculară, insuficiență cardio-respiratorie.
Oftică – tuberculoză pulmonară.
Patima beției diavolești – alcoolism cu *delirium tremens*.
Pântecărie – boală diareică acută.
Troahnă – gripă, răceală.
Umflătură – edem.
Vătămătură – hernie, colică intestinală.
Vintre – diaree, dizenterie.

De asemenea, drept cauze de deces erau indicate holera, febra sau fierbințeala, tusea, umflătura la inimă, amețeala, boala de burtă.

Bătrânețea era înregistrată drept cauză de deces la unele persoane cu vârsta între 70 și 100 de ani, mai frecvent la persoanele cu vârsta în jur de 80 de ani, la care probabil nu a fost posibilă stabilirea unei alte cauze de deces.

La capitolul traume și intoxicații s-au regăsit înregistrate următoarele cauze de deces:

Boala cahlei – intoxicație cu bioxid de carbon.
Înec.
Mort prin bătaie.
Mort prin împușcătură.
Mort de răni.
Mort de friptură – combustie.
Mușcătură de șarpe.
Moarte năprasnică – pe neașteptate, deces violent în urma unei traume sau accident.
Ucis de cal.
Ucis de tunet.

Cazurile de suicid se întâlnesc foarte rar, totdeauna fiind indicată forma de suicid – persoana „s-a împușcat” sau „s-a spânzurat”.

Nu este suficient de clară cauza decesului „de moarte

bună”, dicționarele venind cu explicația că moartea bună este moartea survenită din „cauze naturale”. Mulți dintre cei cărora li s-a stabilit această cauză de deces aveau chiar și vârste între 20-40 de ani. Același lucru se referă și la sintagmele „moarte de boală firească” sau „moarte naturală”, care se întâlnesc atât la persoane de 70 de ani, cât și la unele de 20 de ani. Este utilizat și termenul „moarte curată”, dar mult mai rar și doar la persoane tinere, nefiind clar motivul real al decesului. De asemenea, nu a fost găsită o explicație pentru termenii „tătară” și „boală îndelungată”.

La slujitorii bisericii, ponomari, dascăli și preoți, nu există notificări referitor la cauza decesului, ci doar constatarea lui, data și vârsta.

În urma analizei s-a observat că, în pofida faptului că lotul A este de 2 ori mai mic decât lotul R, ambele reprezintă direct proporțional frecvența mortalității anuale în baza numărului de cazuri înregistrate în fiecare an, în perioada cercetată (aa. 1810-1835) (fig. 1). Totodată, în ambele grupuri, în paralel, se evidențiază exact aceiași ani cu cea mai înaltă mortalitate – a. 1823, 1828, 1831, 1835, ceea ce presupune înregistrarea unor epidemii în acești ani.

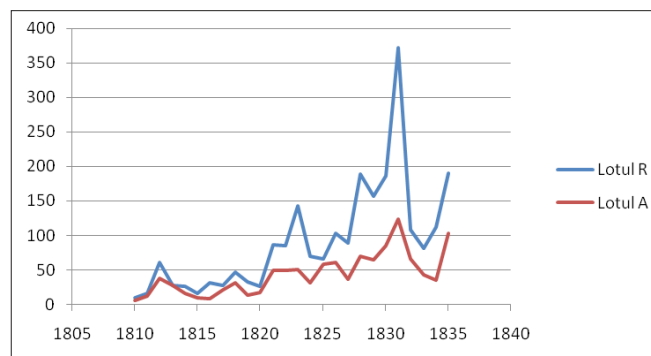

Fig. 1. Frecvența cazurilor de deces după ani, în ambele loturi.

Analizând mortalitatea după cauzele de îmbolnăvire și deces, se observă în ambele loturi aceeași proporționalitate directă și același paralelism între fenomene, în pofida neomogenității loturilor, creată de diversitatea mică de nume de familie într-o singură localitate. Deși a existat această diferență

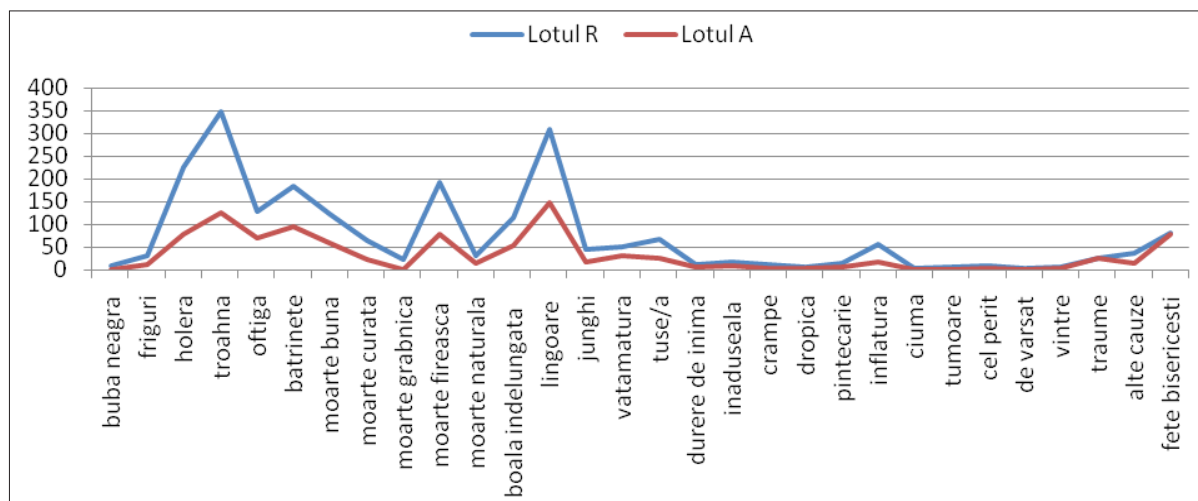

Fig. 2. Frecvența cazurilor de deces după cauze, în ambele loturi.

a loturilor, inclusiv după mărime și localități, unele mortalității practic se copie una pe alta în lotul A și lotul R (fig. 2).

Analizând figura 2, se observă că cele mai multe decese au fost înregistrate în urma holerei, gripei (troahnă), febrei tifoidice (lingoare), tuberculozei (oftigă), a decesului prin moarte firească și boală îndelungată. Efectuând o comparație între ponderea mortalității după cauzele indicate și alte cauze, cum ar fi crampele, durerile de inimă, traumele, pneumoniile, se remarcă o diferență de până la 5-10 ori mai mare a mortalității cauzate de maladiile epidemice.

Totodată, creșterea numărului cazurilor de deces în urma maladiilor sus-menționate se observă anume în anii cu epidemii – de gripă (1830, 1835), de holeră (1830, 1831), de febră tifoidă (1823, 1828, 1829).

Unda mortalității, cauzate de febra tifoidă (lingoare), înregistrată în ambele loturi, evidențiază cea mai înaltă mortalitate în anii 1823, 1826, 1828, 1829, 1835, fapt care presupune înregistrarea epidemiei de tifos în acești ani (fig. 3).

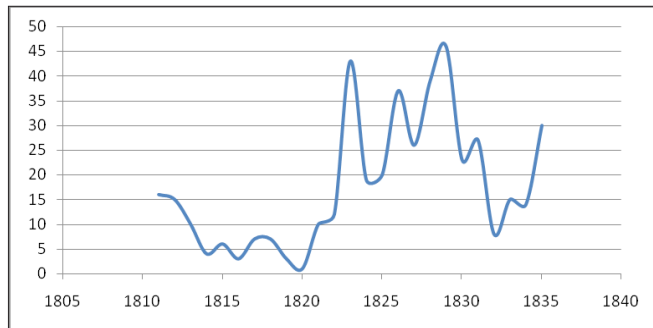

Fig. 3. Mortalitatea cauzată de febra tifoidă (lingoare) după ani, în ambele loturi.

Analiza efectuată în ambele loturi, atât împreună, cât și separat, vine să constate că mortalitatea cauzată de gripă (troahnă) a avut cea mai înaltă ascensiune în anii 1824, 1826, 1830, 1831, 1835, înregistrând cele mai multe cazuri de deces în anii 1830 și 1835 (fig. 4).

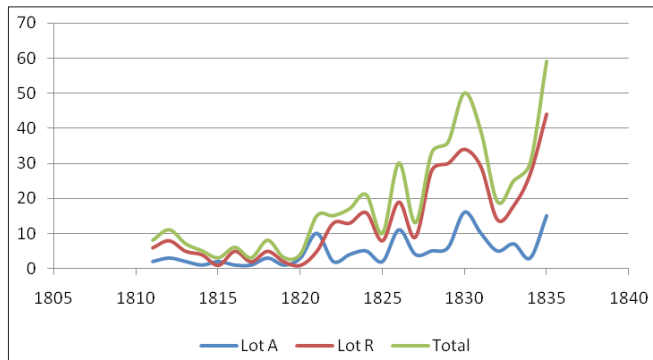

Fig. 4. Mortalitatea cauzată de gripă după ani, în ambele loturi.

Analizând cauzele de deces, produse de holeră (împreună, în ambele loturi), s-a constatat că decesele din acest motiv au fost înregistrate în anii 1811 – 1835, doar în perioada a doi ani: în 1830 și 1831 (fig. 5), ceea ce demonstrează că teritoriul Basarabiei a fost bătuit de o epidemie de holeră, care s-a înce-

put în 1830 și s-a extins și în 1831, secerând foarte multe vieți, marea majoritate fiind de vârstă tânără – între 30 și 45 de ani.

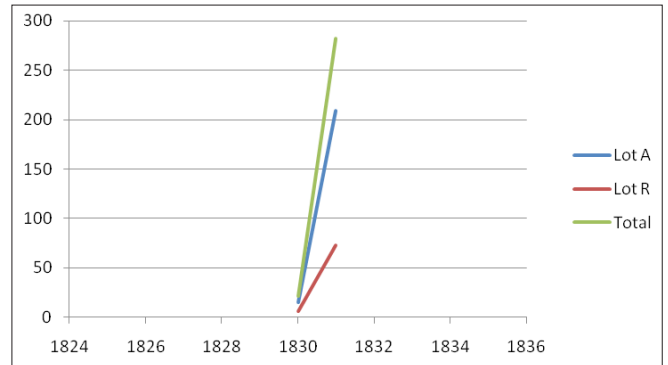

Fig. 5. Mortalitatea cauzată de holeră după ani.

Acest fapt este confirmat și de istoricul român Djuvara: „La sfârșitul lunii aprilie 1828, armata rusă condusă de Peter Wittgenstein a atins Dunărea (în mai a pătruns în actuala Bulgaria). Campania, prelungită în cursul anului următor, a coincis cu epidemii devastatoare de ciumă bubonică și holeră (care, împreună, au ucis aproximativ 1,6% din populația Țării Românești, Moldovei, a devenit repede o povară pentru economiile locale.

De fapt, conform datelor istorice, prima pandemie de holeră începe în 1817 din regiunea Bengal (India), trece prin Singapore, Filipine, China, Japonia, afectează Arabia și sudul Rusiei în 1823-1824, unde se oprește datorită iernii aspre. Pandemia reizbucnește la Moscova în 1829, se îndreaptă spre Sankt Petersburg, de unde este răspândită de armatele ruse în Polonia și statele baltice. Holera își face simțită prezența la Budapesta, Viena și Berlin, după care atinge Franța în 1832, țările scandinave, traversează oceanul și ajunge în America.

În Basarabia holera este adusă în 1831 de armatele ruse, Moldova și Țara Românească aflându-se atunci sub administrația militară rusească. Consulul francez la Iași Charles Lagan raporta la 22 mai și 3 iunie 1831 că, în patru zile, din 126 de oameni afectați de holeră, mor 54. Generalul rus Pavel Kiseleff decide evacuarea a două treimi din populația Iașilor, însă în pofida acestui fapt, în oraș se înregistrează și în continuare un ritm de 150-180 de morți pe zi [2]. Potrivit unor statistici, în 1832, în Moldova s-au îmbolnăvit de holeră 8445 de locuitori, dintre ei murind 5182 de oameni. Cu toate că generalul Kiseleff a luat măsuri de carantină, pandemia de holeră trece din Moldova în Muntenia, izbucnind cu virulență și în București.

Unele date ale literaturii de specialitate confirmă, în perioada de studiu, înregistrarea cazurilor de îmbolnăvire în masă de pestă (ciumă) în zonele Mării Negre, și anume în regiunea Basarabiei și Caucazului în anii 1807, 1808, 1812, 1819, 1828-1829, 1839, 1841, 1843 precum și în următorii ani. Aceste date sunt relatate și de istoricul Mircea Rusnac în lucrarea sa „Perioada autocrației în Basarabia Țaristă (1825-1873)”: „bilanțul anilor de epidemie prin care a trecut Basarabia sub ocupație rusească, numai în prima jumătate a sec. XIX este catastrofal: ciumă în anii 1812-1814, 1819, 1825, 1828, ciumă și holeră

în 1829, holeră în 1830-1832, ciumă în 1837, holeră în 1848, holeră și scorbut în 1849 și din nou holeră în 1855-1856” [6].

Alte date relatează legătura creșterii numărului de decese în anul 1835 cu seceta care a bântuit în 1834 și a influențat recolta proastă [6, 7].

De asemenea, este necesar de specificat că în localități mari cum ar fi Chișinăul și suburbiile lui, orașele, sate cu spitale și medici, cauzele de deces erau înregistrate mai frecvent în termeni științifici medicali, precum „tuberculoză” și nu „oftigă”, „epilepsie” și nu „boală rea sau neagră”, tumoare etc. În localitățile rurale, unde nu existau cadre medicale, majoritatea cauzelor de deces erau înregistrate sub denumiri populare ca „vătămătură”, „troahnă”, „lingoare”, „boala celui pierit”, „ucis de oameni răi”, „umflătură la grumaz” etc. Se poate presupune că aceste cauze de deces erau stabilite de clerici ai bisericii, responsabili de ținerea acestor registre sau de alte persoane din comunitate, care nu aveau nicio pregătire medicală.

Aceste rezultate și referințe documentale ne permit să realizăm o viziune generală a sistemului ocrotirii sănătății în Basarabia sec. XIX, și anume în perioada cercetată a anilor 1811-1835, dar și a maladiilor de care sufereau locuitorii ei, a epidemiilor ce bântuiau pe aceste meleaguri, a problemelor cu care se confruntau frecvent medicii, alți lucrători medicali, cât și populația.

În 1843, în provincie funcționau trei spitale – două spitale în Chișinău: orașenesc și evreiesc, și unul în orașul Akkerman (Cetatea Albă, astăzi Belgorod-Dnestrovsk în Ucraina), în care se tratau, în cea mai mare parte, militarii, 11 farmacii (două de stat și nouă private). În sistemul sanitar de atunci activau 29 de medici, subordonați autorității civile. Astfel, la o populație a Basarabiei de 482 630 suflete înregistrate oficial în urma recensământului realizat în anul 1817, se atestă circa 4,14 medici la 100 de mii populație.

În 1849 erau deja înregistrați 42 de medici (în serviciu – 35) și 15 farmacii, ce rezultă o creștere cu 30% a numărului de medici doar în 6 ani <http://www.bessarabia.ru/demografic.htm> – _edn86. În pofida acestei majorări, este evident că numărul de instituții medicale și personal medical rămânea a fi insuficient și nu putea acoperi necesitatea reală în asistență medicală a populației Basarabiei de atunci [7].

Concluzii

În urma analizei efectuate, s-a constatat că cele mai multe cauze de deces în rândul populației adulte de gen masculin în

urma peștei (ciumei) au fost înregistrate în anul 1829, în urma febrei tifoide – în anii 1823 și 1829, în urma gripei – în anii 1830 și 1835, a holerei – în anii 1830-1831, a malariei – în 1812 și 1830, fapt ce vine să demonstreze probabilitatea înregistrării epidemiilor acestor maladii în acești ani.

Datele acumulate reflectă cele mai frecvente cauze de deces, care au fost înregistrate printre adulții de sex masculin din ambele loturi, au fost gripa (circa în 14% din cazuri), febra tifoidă și holera (fiecare cu câte 12% din cazuri), care se situează în lista cauzelor de deces pe primul și al doilea loc. Ele sunt urmate de „moarte bună”, „bătrânețe” și „moarte firească”, fiecare cu câte circa 9-10%. Tuberculoza se întâlnește în 4,5% cazuri.

Dacă ar fi existat posibilitatea efectuării unui studiu al mortalității și în rândul copiilor și femeilor, desigur, tabloul ar fi fost mult mai complet.

Deși au trecut aproape 200 de ani și multe s-au schimbat în incidența/prevalența morbidității și a cauzelor mortalității populației ce locuiește în acest teritoriu astăzi, studiul demonstrează că unele maladii rămân a fi și în prezent un pericol, și dețin o influență severă asupra indicatorilor de sănătate publică, drept exemplu servind gripa și tuberculoza.

Bibliografie

1. <http://nistru-prut.info/index.php?mode=necropol&prez=necropol&lang=ru&p=R&lit=RU11> (accesat la 14 august 2011 și 06 februarie 2012). Stăvilă, Veaceslav. „Necropola Basarabiei – date despre cauza și vârsta la care au decedat 50 mii de basarabeni în prima jumătate a secolului XIX”.
2. Cernovodeanu, Paul, Brătescu, Gh. Biciul holerei pe pământ românesc: o calamitate a vremurilor moderne. București: Editura Academiei Române, 2002.
3. DEX. Dicționarul Explicativ Ilustrat al Limbii Române. Chișinău: ARC-GUNIVAS, 2007.
4. Eusebi Manolache. Historia. București.
5. http://www.historia.ro/exclusiv_web/general/articol/scapam-ciumadam-holera (accesat la 18 octombrie 2012).
6. Rusnac, Mircea. „Perioada Autocrației în Basarabia Țaristă” (1825 – 1873).
7. http://www.istoria.md/articol/460/Perioada_Autocra%C5%A3iei_%C3%AEn_Basarabia_%C5%A2arist%C4%83 (accesat la 06 octombrie 2011).
8. Poștarencu, Dinu. Evoluția demografică a orașelor basarabene în prima jumătate a secolului al XIX-lea. <http://www.bessarabia.ru/demografic.htm> (accesat la 06 octombrie 2011).
9. Poștarencu, Dinu. Populația urbană a Basarabiei în perioada 1850-1918: Teza de doctor în domeniul istoriei. Chișinău, 2010.
10. Wikipedia. Gubernia Basarabia, http://ro.wikipedia.org/wiki/Gubernia_Basarabia (accesat la 06 februarie 2012).